

6. Кошонько Г. А. Психологічні особливості становлення сімей майбутніх офіцерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / Г. А. Кошонько ; Нац. академія Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії ДПСУ, 2005. – 20 с.

7. Сизанов А. Н. Подготовка подростков к семейной жизни / А. Н. Сизанов. – Минск, 1989. – 178 с.

УДК 159.09

Перелигіна Л.А., д.б.н., професор, начальник кафедри прикладної психології НУЦЗУ

Крещук К.Ю., провідний фахівець відділу соціально-гуманітарної роботи та психологічного забезпечення управління персоналу ГУ ДСНС України у Харківській області

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТЕРЕОТИПІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається поняття стереотипу як психологічного феномену та його роль у професійній діяльності людини. Доведено, що стереотипізація професійної діяльності може грати як позитивну, так й негативну роль у процесі професіоналізації людини.

Ключові слова: *стереотип, професійна діяльність, професійні стереотипи.*

В статье рассматривается понятие стереотипа как психологического феномена и его роль в профессиональной деятельности человека. Доказано, что стереотипизация профессиональной деятельности может играть как положительную, так и отрицательную роль в процессе профессионализации человека.

Ключевые слова: *стереотип, профессиональная деятельность, профессиональные стереотипы.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються з особистістю в ході діяльності, залежать не стільки від функціональної структури виконуваної діяльності або від способу входження в професійну спільність, скільки від того, як довго особистість включена в неї, реалізуючи свою професійну роль. Однак це не означає наявності прогресивного позитивного зв'язку між ними й у деяких випадках спостерігається протилежна тенденція.

У ході професійної діяльності відзначена тенденція перетворюється в загальне правило й нерідко веде до формування жорстких професійних алгоритмів діяльності. Це стає однією із причин стійкості професійних установок, які виступають як перешкода для проникнення нового досвіду. Тут також можна простежити закономірну залежність між освоюваною професією й формуванням стереотипів.

У процесі виконання професійної діяльності фахівець повторює ті самі дії й операції. У типових умовах праці стає неминучим утворення стереотипів здійснення професійних функцій, дій, операцій. Вони спрощують виконання професійної діяльності, підвищують її визначеність. Стереотипи надають професійному життю стабільність, сприяють формуванню досвіду й індивідуального стилю діяльності. Можна констатувати, що професійні стереотипи мають безсумнівні достоїнства для людини і є основою утворення багатьох

професійних деформацій особистості.

Стереотипи — неминучий атрибут професіоналізації фахівця; утворення автоматизованих професійних умінь і навичок, становлення професійної поведінки неможливі без нагромадження несвідомого досвіду й установок. І настає момент, коли професійне несвідоме перетворюється в стереотипи мислення, поведінки й діяльності.

Але професійна діяльність має нестандартними ситуаціями, і тоді можливі помилкові дії й неадекватні реакції. Інакше кажучи, стереотипізація є одним з достоїнств психіки, але разом з тим вносить більші викривлення у відбиття професійної реальності й породжує різного типу психологічні бар'єри.

Таким чином, висока практична значимість поставленої проблеми і її недостатня теоретична розробленість визначили вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Уперше термін «стереотип» був уведений у суспільні науки в 20-ті роки ХХ століття в США, коли виникла необхідність вивчення й пояснення законів функціонування масової свідомості. Засновником концепції стереотипного мислення й поведінки став американський учений Уолтер Ліппман. У своїй роботі «Суспільна думка» (1922 р.) він стверджував, що це впорядковані, схематичні детерміновані культурою «картинки світу» у голові людини, які заощаджують її зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції й права. Даного підходу дотримувалися Д. Катц, П. Брейлі, Ю.В. Бромлей.

У. Ліппман виділив дві важливі, на його погляд, причини, які впливають на формування стереотипів. Перша причина - використання принципу економії зусиль, характерного для повсякденного людського мислення, що й виражається в тому, що люди прагнуть не реагувати щораз по-новому на нові факти і явища, а намагаються підводити їх під уже наявні категорії. Друга причина - це захист існуючих групових цінностей.

З тих пір було запропоновано чимало теорій стереотипу. Щоб розглянути всю сукупність стереотипів, які висувалися й обґрунтовувалися в науці, важливо розглянути їхню класифікацію.

Так, у західній психології теорії стереотипів розробляються, в основному, на макротeorетичному рівні. У цих дослідженнях містяться різні інтерпретації стереотипу, як якогось утвору з певними психологічними механізмами, що формуються під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів (У. Ліппман, Р. Таджурі, Г. Тежфел і ін.).

У західноєвропейській соціальній психології поширена точка зору, згідно з якою стереотипи й ряд інших феноменів групової й суспільної свідомості повинні бути об'єднані в загальну концептуальну схему. Зокрема, швейцарський соціальний психолог В. Дуаз виділив чотири рівні стереотипів:

- 1) індивідуально-психологічні особливості формування уявлень людини про своє соціальне середовище;
- 2) уявлення, що складаються в ситуації міжособистісного спілкування;
- 3) колективні уявлення, що формуються в міжгрупових відносинах (соціальний стереотип зароджується й функціонує саме на цьому рівні);

4) ідеологія, яка складається під впливом певних історичних умов даного суспільства.

У вітчизняній науці вивчення цього питання розвивалося в психофізіології, де на рівні рефлексів І.П. Павлов в 1932 р. визначив стереотип як рефлекс, що склалася в результаті індивідуального розвитку конкретного організму, які закріплені філогенетично й передаються в спадщину [5, с.446].

У психофізіології поняття стереотипу представлено також роботами Е.В. Тріфонова, В.А. Костеловського, М.Б. Туровського й ін. Для таких стереотипів втрачається значення конкретного зовнішнього стимулу й у якості пускового моменту, що спонукує, виступають механізми пам'яті. Їх називають безумовними рефlekсами або інстинктами [5]. Окремі умовні рефлекси в певній ситуації можуть зв'язуватися між собою в комплекси. Якщо здійснювати ряд умовних рефлексів у строго певному порядку із приблизно однако-вими тимчасовими інтервалами, і весь цей комплекс комбінацій багаторазово повторювати, то в мозку сформується єдина система, що має специфічну послідовність рефлeкторних реакцій, тобто раніше розрізнені рефлекси зв'язуються в єдиний комплекс. Нейрони головного мозку мають велику функціональну рухливість, проте, можуть непохитно втримувати систему відповідних реакцій на повторювані умовні подразники. Виникає динамічний стереотип (від грецького *dynamikos* - сильний, рухливий), який виражається в тому, що на систему різних умовних сигналів, що діють завжди один за іншим через певний час, виробляється постійна й міцна система відповідних реакцій. Надалі, якщо застосовувати тільки перший подразник, то у відповідь будуть розвиватися всі інші реакції [6].

Динамічний стереотип, на думку Е.В. Тріфонова - характерна риса психічної діяльності людини. Наші навички, наприклад, здатність писати, грати на музичних інструментах, т.д. по суті, є автоматичними ланцюгами рухових актів. У процесі життя людини звичайно виробляються й більш складні стереотипи вчинків: поведінка після пробудження або перед сном, режим праці, відпочинку, харчування. Прояв динамічного стереотипу - звички людини, автоматичні дії, певна система поведінки людини й прості трудові навички. Виникають відносно стійкі форми поведінки в суспільстві, у взаєминах з іншими людьми, в оцінці поточних подій і реагування на них. Такі стереотипи мають велике значення в житті людини, тому що дозволяють виконувати багато видів діяльності з меншою напругою нервової системи [8].

Біологічний зміст динамічних стереотипів зводиться до того, щоб звільнити коркові центри від рішення стандартних завдань, для того щоб забезпечити виконання більш складних, які вимагають евристичного мислення. Однак утворення міцного динамічного стереотипу може поряд з позитивним значенням мати й негативне. Звичка діяти по певному стандарту утрудняє пристосування до нових умов виконання роботи, до нового режиму життя. У деяких випадках при зміні ситуації, міцний динамічний стереотип затримує пристосування організму до реакцій, більш відповідних до нових умов праці й побуту. Зміна звичних форм роботи, режиму життя переживається важко й може привести до порушень деяких функцій організму, особливо в осіб літнього віку. Тому, як указував І.П. Павлов [5; 6], установлення динамічного

стереотипу є позитивним при стандартних умовах діяльності й негативним при варіюванні цих умов і різкій їхній зміні.

В.А. Костеловський визначає динамічний стереотип як дію, що здійснюється при майже повній відсутності контролю свідомості. На відміну від фізіологічних процесів (подих, робота серця й т.п.), що є споконвічно мимовільними, психічні дії спочатку протікають під контролем свідомості й лише поступово, у міру навчання, перетворюються в автоматичні, які виступають як основа різного роду навичок. На фізіологічному рівні динамічний стереотип відповідає поняттю автоматизму. Динамічний стереотип може порушитися при зміні підтримуючих його умов.

М.Б. Туровський говорить про те, що стереотип відповідної реакції є відносно самостійна незалежна цілісність, матеріально задана системами нервових зв'язків, що склалися. Самі по собі вони утворюють лише потенцію можливої дії, вони оживають і динамічно виявляють себе тільки при контакті із сигнальним (пусковим) зовнішнім подразником. Динамічні стереотипи, що складаються в процесі взаємодії організму із середовищем, є акумуляторами попереднього досвіду; вони - фізіологічні запам'ятовувальні пристрої. Із цього погляду нервова організація в цілому, що представляє із себе систему щодо самостійних стереотипних реакцій, реакцій різного ступеня складності й стійкості (спадкоємних і придбаних індивідуально), розкривається як система "пам'яті". Ця пам'ять сама по собі мертва, точніше - загальмована.

Таким чином, робота динамічного стереотипу зводиться до того, щоб звільнити коркові центри від рішення стандартних завдань, для того щоб забезпечити виконання більш складних, що вимагають евристичного мислення.

Розглядаючи класифікацію стереотипів у вітчизняній психології, відзначимо, що до кінця 50-х років термін «стереотип» не вживався. Хоча проблема вивчення шаблонів поведінки людини ставилася (П.А. Сорокін). Тільки на початку 60-х років у вітчизняній науці з'явився ряд робіт критичного змісту, у яких розглядалися проблеми стереотипізації й стереотипів. Тоді ж уперше у вітчизняній науці були початі спроби дати визначення поняттю «стереотип». І.С.Кон під стереотипом розуміє «упереджену, тобто не засновану на свіжій безпосередній оцінці кожного явища, а виведену зі стандартизованих суджень і очікувань, думку про властивості людей і явищ» [4]. В.А. Ядов дає таке визначення: стереотип - це «почуттєво пофарбовані соціальні образи» [9, с.25]. М. Бітянова визначає стереотип як стійкий образ або стійку уяву про явища, людей, подій, властиве представникам тієї або іншої соціальної групи.

У вітчизняній літературі дослідження проблеми стереотипів пов'язане з іменами П.Н. Шихірева, Ю.Л. Шерковіна, К.С. Гаджиєва, І.С. Кона, В.А. Ядова, Л.А. Зака, Г.М. Кондратенко, В.П. Трусова й інших. У їхніх роботах найбільш часто зустрічається визначення стереотипу як «образу» або «набору якостей», як достатньо примітивного або емоційно пофарбованого уявлення про дійсність, що неадекватно відбиває об'єктивні процеси.

Психологія із самого початку зацікавилася проблемою формування й побутування стійких моделей сприйняття; можна сказати, що вони були й залишаються для цієї науки свого роду проблемною базою.

Щоб представити стереотипи в системі, у психології існують різні їхні

класифікації. Так, відповідно одній з них (В.Н. Панфьоров), стереотипи під-розділяються на три класи: 1) антропологічні; 2) соціальні; 3) емоційно-експресивні. У рамках соціальної й педагогічної психології (А.А. Реан, Я.Л. Коломинський, М. Бітянова) стереотипи розглядаються як соціально-перцептивні, у які входять шість груп: а) антропологічні, б) етнонаціональні, в) соціально-статусні, г) соціально-рольові, д) експресивно-естетичні, є) вербально-поведінкові. Усі ці еталони стереотипів спрацьовують в умовах дефіциту інформації про людину, коли ми змушені судити про неї по першому враженню. Розглянемо більш докладно перераховані типи стереотипів.

Антропологічні еталони стереотипів проявляються в тому випадку, якщо оцінка внутрішніх, психологічних якостей людини, оцінка її особистості залежить від її антропологічних ознак, інакше кажучи, від особливостей фізичного вигляду. Так, у дослідженнях П. Секорда виявлена тенденція приписувати певні риси людям, в особах яких випробувані могли знайти загальні характеристики (форма обличчя, розташування очей, величина рота й ін.). Ця тенденція проявляється незалежно від статті оцінюваної особистості.

Етнонаціональні стереотипи проявляються в тому випадку, якщо психологічна оцінка людини опосередкована її приналежністю до тієї або іншої раси, нації і т.д. Слід відмітити, що із усіх видів стереотипів саме антропологічні й етнонаціональні є найменш надійними; опора на них частіше, чим в інших випадках, приводить до помилкової оцінки особистості.

Соціально-статусні стереотипи полягають у залежності оцінки особистісних якостей людини від її соціального статусу й сильно можуть впливати на оцінку схованих, неспостережуваних особистісних властивостей людини, її психології.

Соціально-рольові стереотипи проявляються в залежності оцінки особистісних якостей людини від її соціальної ролі, рольових функцій. Незважаючи на наявність очевидного взаємозв'язку між поняттями «соціальна роль» і «соціальний статус», А.А. Реан, Я.Л. Коломинський рекомендують диференціювати соціально-статусні й соціально-рольові стереотипи. Соціальний статус - поняття, по перевазі, не формально-ієрархічне, а змістовно-функціональне. Існують певні соціально-рольові стереотипи вчителя (добрий, слухний, повчальний), професора (розумний, неухважний) і т.д. [8].

Експресивно-естетичні стереотипи визначаються залежністю оцінки особистості від зовнішньої привабливості людини («ефект краси»): чим більш привабливою видається зовнішність оцінюваного, тим більше позитивними особистісними рисами він наділяється. Причому під зовнішньою привабливістю мається на увазі й фізична краса, і привабливість у манері рухатися й виражати емоції і т.д. Універсальна властивість експресивно-естетичних стереотипів полягає в тому, що вони спрацьовують навіть не стільки відносно об'єктивної привабливості (якщо розуміти під цим її «визнання» навколишніми), скільки у випадку суб'єктивного приписування тих або інших видатних властивостей зовсім звичайній людині. Виявляється, експресивно-естетичні стереотипи, як пише А.А. Реан, впливають і на оцінку результатів тієї або іншої діяльності [8].

Вербально-поведінкові стереотипи також пов'язані із залежністю оцінки особистості від зовнішніх особливостей (експресивні особливості, особливос-

ті мови, міміки і т.д.). Однак у цьому випадку фактор «привабливості» не є значимим.

Таким чином, під впливом навколишніх і в силу взаємодії з ними в кожної людини утворюються більш-менш конкретні еталони, користуючись якими, вона дає оцінку іншим людям. Найчастіше формування стійких еталонів протікає непомітно для самої людини. Можливо, як відзначає А.А. Реан, саме в силу своєї недостатньої усвідомленості стереотипи здобувають таку владу над людьми. Незалежно від того, усвідомлює людина це чи ні, вона завжди сприймає навколишніх через призму існуючих у неї стереотипів [8].

Щоб зрозуміти, як стереотипи створюються, важливо знати їх механізми формування й структуру. Механізмами формування стереотипів можуть виступати: 1) особистий досвід людини (когнітивні процеси й емоційні стани особистості), 2) вироблені суспільством норми (процеси соціального пізнання, взаємодії й взаємного впливу людей) (А.А. Бодалев, В.Н. Куніцина, В.Н. Панфьорова, Г. Тежфел, У. Квастгроф і ін.).

Основним механізмом формування стереотипів є дія когнітивних процесів, у структуру яких входять такі процеси, як категоризація, схематизація й атрибуція. Категоризація скорочує шлях визначення стратегії поведінки, зводить цей процес до найбільш короткого варіанта. Стереотипи є змістом категорій, які відносяться до людей. Стереотипи, тому, можуть розглядатися як «особливі типи рольових схем, які організують попереднє знання й очікування особистості про інших людей, які підпадають під конкретні соціально певні категорії (наприклад, учитель - авторитарна особистість). У міру категоризації особистості, події або ситуації в процес соціалізації включається схематизація - знаходження в досвіді відповідної схеми. Схеми являють собою ряд взаємозалежних думок, уявлень, установок і стереотипів, що надають можливість швидкого розпізнання об'єктів при наявності обмежених інформаційних ресурсів. У багатьох випадках, зустрічаючись із ситуацією або конкретним об'єктом, людина уже має якусь схематизовану структуру уявлень про об'єкт, ситуацію й можливій логіці розвитку подій.

У механізм формування стереотипів залучені не тільки схематизація, категоризація й т.п., але й інші когнітивні процеси, насамперед атрибуція - «інтерпретація суб'єктом міжособистісного сприйняття причин і мотивів поведінки інших людей» [6]. У процесі атрибуції відбувається приписування причин поведінки й досягнень індивідів на підставі групової приналежності. Люди пояснюють поведінку впливом внутрішніх (особистісних, суб'єктивних) і зовнішніх (ситуативних, об'єктивних) факторів. При цьому, вони схильні свої успіхи пояснювати своїми внутрішніми якостями, а невдачі - зовнішніми обставинами. Напроти, успіхи інших частіше пояснюються зовнішніми, а невдачі - внутрішніми факторами. Цей феномен нерозривно пов'язаний з функцією, яку виконує в психологічній структурі особистості «Я - образ», що складається як результат взаємодії базових оцінних відносин людини до світу, себе й інших людей. Ця функція полягає в захисті позитивної самооцінки найрізноманітнішими способами: від завищення своєї самооцінки до заниження оцінки інших.

Наступним механізмом формування стереотипів індивідуальної дії є емоційні стани особистостей, за допомогою яких засвоюються й закріплюються отримані знання. Від позитивного або негативного фарбування залежить ступінь засвоєння нового досвіду.

Механізмами формування стереотипів можуть також виступати соціальні процеси й взаємини. Їхніми компонентами є ідентичність і конформізм. Так, ідентичність - це розуміння й інтерпретація іншої людини шляхом отождолення себе з нею, «процес об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом або групою на підставі емоційного зв'язку, що встановився, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних норм, цінностей зразків». Ідентифікація виступає в якості одного з механізмів пізнання й розуміння іншої людини. Ідентичність є одним з механізмів, що генералізує, структурує поведінку й внутрішні схеми, критерії оцінки й категоризації, механізмом, тісно пов'язаним з об'єктивними соціальними зв'язками й відносинами. Актуалізація ідентичності задає структуру поведінки й когнітивні схеми людині відповідно до сукупності норм, цінностей і стереотипів тієї групи, ідентичність із якою актуальна.

Конформність - «тенденція людини змінювати свою поведінку під впливом інших людей таким чином, щоб вона відповідала думкам навколишніх, прагнення пристосувати його до їхніх вимог» [6]. Конформність відіграє певну роль у прийнятті людьми соціальних стереотипів однієї групи стосовно іншої. Сформувавшись одного разу, стереотип зберігається переважно по інерції. Якщо він є соціально прийнятним, багато з людей підуть по шляху найменшого опору й будуть погоджувати свою поведінку із цим стереотипом.

Таким чином, у таблиці 1.1 ми показали, що утворення стереотипів відбувається як у результаті дії індивідуальних когнітивних процесів і емоційних станів особистості, так і під впливом соціальних процесів (взаємодії й взаємного впливу людей).

Однак до кінця не вивчена структура негативних стереотипів у професійній діяльності. За основу ми взяли класифікацію педагогічних стереотипів, розроблену А.А. Реаном і Я.Л. Коломинським. У ній основний акцент зроблений на тому, що стереотипи формуються під впливом як власного особистого досвіду, так і під впливом навколишньої його дійсності.

До особистісних компонентів ми відносимо стереотипи в системних характеристиках особистості фахівців, їх спрямованості на професію, здатностях, психологічних проявах у поведінці, у системі їх відносин з колегами, а також однотипність емоційної виразності.

До професійно діяльнісних компонентів структури стереотипів ми відносимо характер діяльності (домінування відтворюючої діяльності), моделі процесу (учень як об'єкт впливу) і технології організації учбово-пізнавальної діяльності (традиційна методика).

Оскільки функціональне поле стереотипів - границя свідомої й несвідомої в поведінці людини, встає питання про співвідношення стереотипу й установки. Деякі дослідники (особливо американські С. Аш, Ф. Хайдер, Л. Фестінгер) розглядають стереотип як когнітивний елемент установки, інші (наприклад, Суханов І.В.) отождолюють ці два поняття, треті вважають стереотип фо-

рмою вираження установки (наприклад, П.Н.Шихирев). Але більш правомірно, на наш погляд, говорити про те, що установка є психологічною основою стереотипу. Тобто позитивна установка, наприклад, до творчої діяльності, нейтралізує роботу негативних стереотипів і навпаки: негативна установка (я одержую професію тільки для вищої освіти) визначає й підсилює їх.

Таблиця 1.

Модель стереотипів

СТЕРЕОТИПИ (стійкі образи навколишнього)	ВИДИ						МЕХАНІЗМИ	
							прояв	заміщення
антропологічні етнонаціональні соціально-статусні соціально-рольові вербально-поведінкові експресивно-естетичні	КОГНІТИВНІ						категоризація	Зміна домінант Зміна установок
							схематизація	
							атрибуція	
	ЕМОЦІЙНІ						захисні механізми	
							маски тривоги	
							задоволення	
	СОЦІАЛЬНІ						ідентичність	
	конформізм							

Таким чином, проаналізувавши поняття стереотипу й пов'язану з ним систему понять, ми прийшли до наступних **висновків**:

1. Стереотип - продукт когнітивного процесу, що виражається у своєрідному алгоритмі відносини до дійсності. Стереотипізація - основна частина цього процесу. Біологічний зміст динамічних стереотипів зводиться до того, щоб звільнити коркові центри від рішення стандартних завдань, для того щоб забезпечити виконання більш складних, що вимагають евристичного мислення.

2. Утворення міцного стереотипу має як позитивне, так і негативне значення. Установлення стереотипу є позитивним при стандартних умовах діяльності й негативним, коли звичка діяти по певному стандарту утрудняє пристосування до нових умов виконання роботи, до нового режиму життя, а так само при варіюванні цих умов і різкій їхній зміні.

3. Щоб майбутні фахівці могли управляти стереотипом, необхідно розуміти, що він пов'язаний з установкою, як передумовою суб'єкта включення в діяльність і домінантою професійної поведінки. Установка є неусвідомлений стан, що випереджає й визначальне бажання продуктивної або непродуктивної діяльності. Установка виступає як стан мобілізованості, готовності до дії, стан, обумовлений наявністю в студента актуальної потреби й об'єктивної ситуації її задоволення.

4. Домінанта як здатність психіки, яку ми відносимо до цілеспрямованості, стосовно до психічних процесів пояснює й доводить закономірності формування й розвитку людської особистості. Вона стимулює зміну установок і заміщення негативних стереотипів. Домінанта визначає орієнтацію, установку, психічну потребу фахівця в реалізації того або іншого завдання самовдосконалення різних аспектів особистості й нарощування продуктивності діяльності. Тим самим є потужним стимулом учбово-пізнавальної діяльності студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова С.Е. Профессиональная деформация сотрудников милиции и ее личностные детерминанты: Авт. дисс. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук: М.: Академия управления МВД России, 1998. – 18 с.
2. Грановская Р.М., Крижанская Ю.С. Творчество и преодоление стереотипов. - С-Пб.: ОМС, 1994. - 192 с.
3. Дичев Т.Г. Адаптация и здоровье, выживание и экология человека (Социально-медицинские, и психобиоэнергетические аспекты). - М.: "Витязь", 1994. – 328 с.
4. Кон И.С. В поисках себя. - М., 1984. - 632 с.
5. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт. - М., 1951. – 567 с.
6. Павлов И.П. Избранные труды. - М, 1954. - С. 373.
7. Психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского. - М.: Педагогика, 1983. – 687 с.
8. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. - СПб.: ЗАО, 1999. - 573 с.
9. Трифонов Е.В. Психофизиология человека. - СПб.: Питер, 2001. – 385 с.

УДК 159.922.7

Побідаш А.Ю., к. психол. н., начальник відділення впровадження психотренінгових технологій науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ

ОЦІНКА ОСНОВНИХ КОМПОНЕНТІВ ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ МОРЯКІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ В ПІРАТСЬКОМУ ПОЛОНІ

У статті наведено особливості життєвої стійкості та її компонентів у моряків - жертв піратського полону. Досліджено особливості впливу піратського полону на життєстійкість особистості. Розглянуто особливості адаптивності та нервово-психічної стійкості моряків, які перебували у піратському полоні.

Ключові слова: життєстійкість, піратський полон, адаптивність, нервово-психічної стійкості.

В статье приведены особенности жизненной стойкости и ее компонентов у моряков - жертв пиратского плена. Исследованы особенности влияния пиратского плена на жизнес-